

Таким чином, аналізуючи історичні писемні джерела, бачимо, що досліджуване поселення виникло на початку XVII ст. В цей час воно мало подвійну назву – Чабанівка або Сарнівці. З часом залишилась лише одна назва від людей, що його заснували виселившись з с. Грушки – чабанів – «Чабанівка». Першою писемною згадкою можна вважати 1610 р., коли Чабанівка згадується в Кам'янецьких земських книгах.

Джерела та література:

1. Ромарнюк В. Чабанівка / В. Ромарнюк. Кам'янець-Подільський: ПП «ХВМ», 1997. 142 с.
2. Крикун М. Подільське воєводство у XV-XVIII століттях: Статті і матеріали. Львів, 2011. С. 331.
3. Крикун М. Вказана праця. С. 177, 235.
4. АЮЗР. Ч. 7. Т. 2. С. 507.
5. Крикун М. Документи комісарського суду Подільського воєводства 1678–1679 років. Львів. Вид-во Українського католицького університету, 2015. С. 292.
6. Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 36, оп. 1, спр. 4, арк. 10 зв.
7. Торчинська Н. М., Торчинський М. М. Словник власних географічних назв Хмельницької області. Хмельницький: Авіст, 2008. С. 493.

Григоренко О.П.
м. Хмельницький

НАРОДНИЙ РУХ УКРАЇНИ І ПЕРШЕ ПУБЛІЧНЕ ВІДЗНАЧЕННЯ АКТУ ЗЛУКИ УНР ТА ЗУНР У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ

В статті аналізуються основні характерні дані утворення Народного Руху України. Основна увага акцентується на проведенні відзначення 71-ї річниці Акта Злуки УНР і ЗУНР – однієї з найпотужніших суспільно-політичних акцій, проведених НРУ в початковий період своєї діяльності, що став провісником свободи, державності і демократії.

Ключові слова: Україна, Народний Рух України, державотворення, суспільно-політичне життя, національне відродження, з'їзд, програма, статут, Українська Народна Республіка, Західноукраїнська Народна Республіка, Акт Злуки.

В багатомісячній історії українського народу особливо помітне місце займає ХХ століття. Правда про більш як 70-літнє перебування при владі комуністичного режиму жахає цивілізований світ. На складному і суперечливому шляху національного державотворення на початку ХХ століття жорстока і тривала боротьба за Українську державу зазнала невдачі. УНР загинула, поглинута своїми сусідами. Надто нерівні були сили, надто несприятливо складалася міжнародна обстановка. Найбільш активні борці за національне визволення змушені були емігрувати або загинути – на фронтах чи пізніше, в ході репресивних акцій, які тривали десятиріччями. Здавалося, що не тільки УНР була знищена, – стерта була сама пам'ять про визвольні змагання, сплюндрована сама ідея незалежності. Тавро «українського буржуазного націоналізму» прикладали до всіх, хто мав мужність добиватися хоча б обмежених державних прав для свого народу (Микола Скрипник) чи просто оспівував свою любов до України (Максим Рильський), (Володимир Сосюра).

Радянський тоталітарний режим був особливо важким для України як найбільшій національній республіці Радянського Союзу. Центральна влада з величезною підозрою ставилась навіть до українських комуністів, постійно піддаючи їх репресіям. Репресії і голод оберталися мільйонними жертвами, особливо в середовищі українського селянства та інтелігенції. Друга світова війна, в орбіту якої Україна потрапила з перших днів, викликала нові мільйони жертв. Однак за лаштунками радянської України – безправної частини фактично унітарного Радянського Союзу – перебував народ, який пам'ятав свою славу історію та її героїв, свою мову і культуру, свій національний прапор і гімн. Це стало ясно, коли системна криза радянського тоталітаризму змусила керівників СРСР змінити політичний курс в напрямку лібералізації і оголосити так звану «перебудову».

Суттєві зміни у внутрішній і зовнішній політиці СРСР розпочалися по смерті К. Черненка (початок березня 1985 р.), коли на позачерговому пленумі ЦК КПРС було обрано нового лідера – 54-річного М. Горбачова. З метою оновлення застарілої тоталітарної системи, поліпшення економічної та політичної ситуації у країні новий партійний лідер на квітневому 1985 р. пленумі ЦК КПРС проголосив курс на «перебудову» радянського суспільства, прискорення соціально-економічного розвитку і розширення гласності в СРСР. Складовими цього курсу, на думку «архітектора перебудови», були науково-технічний прогрес, технічне переозброєння машинобудування, активізація «людського фактору». Проголошення гасел побудови «гуманного, демократичного соціалізму» в СРСР, що мав забезпечити політичний плюралізм, «виправлення деформацій» в національному питанні, збільшення ролі державних органів в управлінні народним господарством, розширення економічних прав підприємств при збереженні

основ існуючого режиму стимулювали стрімку демократизацію суспільного життя в Україні.

В умовах поглиблення у другій половині 1980-х рр. системної соціально-політичної, економічної, ідеологічної кризи та розгортання в радянському суспільстві під час «перебудови» демократичних процесів для партійно-державного керівництва СРСР ставала дедалі очевиднішою необхідність перегляду тактики й стратегії боротьби з опозиційним рухом. Усталені методи придушення опозиції на тлі перебудовчих гасел демократії та гласності кидали тінь на імідж Радянського Союзу. Правлячий режим під тиском світового співтовариства просто змушений був відмовитися від насильницьких методів боротьби з інакомисленням, звільнити з тюрем і заслання політичних в'язнів, дозволити існування неформальних груп та організацій різноманітних політичних і релігійних напрямків.

В Україні, як і в багатьох інших національних республіках, лібералізація режиму призвела до стрімкого наростання визвольного руху. Відразу захиталися підвалини СРСР, побудовані, здавалося б, на віки. Українська правляча еліта, яка впродовж десятиліть вірою і правдою служила центру, спробувала протистояти національно-визвольному руху, але швидко переконалася в тому, що це цілком марна справа. Тоді вона повернулася обличчям до власного народу. Спочатку інстинктивно, а потім все більш усвідомлено ця еліта почала засвоювати державотворчу спадщину демократичної УНР. 16 липня 1990 р. Верховна Рада України прийняла Декларацію про державний суверенітет. З цієї точки відліку починається процес утвердження України як європейської держави, що вийшла на шлях самостійного розвитку.

Все більш очевиднішою ставала неможливість збереження без істотних змін існуючих в СРСР порядків, що висувало на передній план необхідність реформ в усіх сферах суспільного життя. Уже в червні 1989 р. в Україні діяло більш як 47 тисяч неформальних об'єднань [1, с.556]. Найактивнішими були суспільно-політичні, культурно-історичні та екологічні громадські формування, які поклали в основу своєї діяльності вирішення важливих суспільних питань: утвердження ідей демократизму, формування національної свідомості, висунення альтернативних лідерів, проєктів та програм. Своєю діяльністю ці об'єднання суттєво розширили базу демократичного руху, надали йому національного спрямування. Саме на цьому ґрунті й постав феномен Народного Руху України.

В Україні, як і на пострадянському просторі взагалі, важливу роль в ліквідації старої політичної системи зіграли не політичні партії, котрих як таких на той час не було, а громадські організації політичної орієнтації. Згодом це вплинуло на формування уявлення про громадські організації і громадську діяльність як опозиційну до держави і сприяло політизації гро-

мадянського суспільства, формуванню в Україні моделі демократичного громадянського суспільства. Однією з наймасовіших громадсько-політичних організацій, що згодом перетворилася на впливову політичну партію, був НРУ, що виник і діє як вияв народної ініціативи за оновлення суспільства, державну незалежність України, побудову національної демократичної держави. «Ідея створення Руху виникла спонтанно, вона йшла знизу. Прийшов час «розвалу імперії», так званої перебудови, – напише згодом голова НРУ, Герой України В.Чорновіл. – Він закликав низи до дії, а серед інтелігенції, колишніх політв'язнів, політичних діячів виявилися люди, які вирішили очолити цей рух... Наприкінці 1988 р., зайнявши національно-демократичні позиції, нашу ідею підтримала більшість членів Спілки письменників України. Завдяки цьому нам легше було захищатися від свавілля влади. Ми змогли виголосити програмні положення НРУ. Почалося інтенсивне зростання організацій Народного Руху в областях. У вересні 1989 р. відбулися Установчі збори НРУ. 1993 р. НРУ був перереєстрований на політичну партію, бо, будучи громадсько-політичною організацією, ми не могли брати участь у виборах»[2,с.7].

Здобувши на виборах 1989 р. до Верховної Ради СРСР низку мандатів народних депутатів СРСР, Рух та його союзники довели свою здатність виступати силою альтернативною Компартії України. Позиції неформальних об'єднань підсилювалися неспроможністю влади знайти вихід із соціально-економічної кризи, в якій перебував СРСР, в тому числі й Україна. Це підтвердив і шахтарський страйк влітку 1989 р.

Хоч курс на «перебудову» був оголошений одразу після приходу М. Горбачова до влади, масштабна лібералізація в політичній сфері почалася тільки з 1988 р. Тоді в Україні й народилася ідея створення масової суспільно-політичної організації. На звітно-виборчих партійних зборах Київської організації Спілки письменників України вирішили створити ініціативну групу сприяння перебудові у складі І. Драча (голова), В. Маняка, О. Мусієнка, Ю. Мушкетика, Б. Олійника, П. Осадчука, Д.Павличка, В. Рогози, М. Слабошпицького, С. Тельнюка і В. Терена [3, с. 95]. У жовтні 1988 р. на екологічному семінарі в СПУ вкотре була висловлена думка про створення Народного фронту України на зразок аналогічних неформальних об'єднань, які виникали в Прибалтиці та інших регіонах СРСР [4, арк.20]. Невдовзі при парткомі СПУ і в Інституті літератури ім. Т.Г.Шевченка АН УРСР сформувалися ініціативні групи щодо прискорення цього процесу. Незабаром на партійних зборах в Інституті літератури ім. Т.Г.Шевченка АН УРСР було прийнято рішення про об'єднання обох груп та розробку документів по створенню Народного фронту України. Провідна роль у цьому процесі належала І.Драчу та В.Брюховецькому. Згодом була досягнута домовленість про те, що нове громадське об'єднання буде йме-

нуватися Народним Рухом України. Після тривалих дискусій впродовж грудня 1988 р., у січні 1989 р. спочатку партком СПУ, а потім і загальні збори колективу Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка АН УРСР схвалили два документи: проект Програми Народного Руху України і відозву його засновників до українського народу. 31 січня 1989 р. у Будинку кіно зібралася майже половина київських письменників, які схвалили в цілому ці документи, незважаючи на застереження, зроблені у виступі завідувача ідеологічним відділом ЦК КПУ Л.Кравчука. Інша половина членів письменницької організації висловилася проти утворення Руху. У листі-доносі першому секретарю ЦК Компартії України В. Щербицькому забутий ще при житті поет Данило Бакуменко рекомендував: «Хоч нині й рік змії, але таку змію необхідно нищити негайно, доки вона не виповзла з яйця» [5, с.71-72].

У відповідь на такий крок на бесіду до ЦК КПУ були запрошені І.Драч, Ю.Мушкетик, Д.Павличко, Б.Олійник та інші представники письменницької організації. Спроба відмовити їх ідеї створення НРУ виявилася невдалою. Більше того, їх позицію рішуче підтримав розширений пленум Спілки письменників України, який постановив створити НРУ і видрукувати на сторінках «Літературної газети» проект Програми Руху. За цих обставин ЦК КПУ був змушений погодитись із публікацією згаданого документу, хоч і констатував присутність в його тексті «ряду націоналістичних, антиконституційних положень» [6, арк. 21].

16 лютого 1989 р. на шпальтах «Літературної України» з'явився «Проект Програми Народного Руху України за перебудову» [7, с.3-6]. Публікація проекту Програми Руху викликала значний суспільно-політичний резонанс, неприємний для партійної верхівки. Незважаючи на зливу критики в республіканській пресі, організовані обласними осередками КПУ заходи, що мали на меті продемонструвати неспроможність та шкідливість цілей і завдань НРУ, ідея його організації ставала дедалі більш популярною серед українства. Інтерес до створення Руху на кінець квітня 1989 р., окрім Києва, спостерігався у Дніпропетровській (Дніпропетровськ, Дніпродзержинськ, Кривий Ріг, Нікополь, Новомосковськ), Київській (Обухів, Глеваха, Гребінка), Кримській (Сімферополь, Севастополь, Ялта) областях, а також у Вінниці, Харкові, Хмельницькому, Черкасах тощо. На установчих зборах, мітингах, зустрічах, в яких брали участь різні верстви населення – інтелігенція, студенти, робітники, пенсіонери – жваво обговорювався проект Програми НРУ, збирали підписи на його підтримку.

Хоч у проекті Програми НРУ зазначалося, що основна мета Руху – сприяння Комуністичній партії у створенні такого механізму, який би ґрунтувався на справжньому народовладді та збалансованій економіці і слугував би розвитку суспільства, компартійні структури побачили в НРУ

«політичну організацію, яка протистоїть Компартії України» і прагне «розпалити націоналістичні пристрасті», відволікти народ «від вирішення головних завдань перебудови» [8, арк.16]. За цих обставин знов розпочався тиск на засновників НРУ. 13 квітня 1989 р. члени Комісії партійного контролю при ЦК КПУ заявили секретареві парторганізації Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка АН УРСР В. Брюховецькому, що він займається створенням опозиційної до КПРС організації Народного Руху України і що така діяльність несумісна з перебуванням у лавах Компартії. Однак ці застереження були відкинуті [9, арк.129-130].

НРУ був однією з перших громадських організацій, які виникали в умовах «перебудовної» лібералізації, тобто без попереднього розгляду цілей, програм, структури і кадрового складу в партійних комітетах і КДБ. Такі організації дістали назву «неформальних». Смісл, який вкладався у цей «перебудовний» неологізм, був охарактеризований у листі, надісланому в ЦК КПРС 4 травня 1989 р. В. Щербицьким. Перший секретар ЦК КПУ визнав існування в республіці 15 самостійних формувань «крайньонегативної спрямованості». Він відзначав, що активізувалася робота щодо створення «Народного руху України за перебудову», який ставить себе «над партійними і радянськими органами» [10, арк.22-23]. Така організація була чужорідною для радянського суспільства, тобто антирадянською й антисуспільною, за словником В.Щербицького, через те, що всі наявні громадсько-політичні організації перебували під партійними і громадськими органами. За даними ЦК КПУ, станом на 31 травня 1989 р., у семи областях УРСР та в місті Києві вже діяли територіальні організації НРУ. При цьому підкреслювалося, що активізації діяльності неформальних громадських об'єднань, в тому числі деструктивного напрямку, сприяла «відкрита дискусія» на 1-му З'їзді народних депутатів СРСР з актуальних питань життя країни [11, арк.68-70]. За таких умов компартійне керівництво вважало за доцільне стати на шлях ведення публічних дискусій з представниками НРУ та інших неформальних об'єднань, широко висвітлювати цей процес в ЗМІ, не виключаючи разом з тим заходів правового впливу на тих, чия «поведінка виходить за рамки закону». Однак зазначена тактика КПУ не мала помітного успіху і не могла підірвати авторитет Руху серед громадськості республіки та загальмувати зростання кількості місцевих організацій НРУ.

Поглиблення політизації українського народу, сприятлива атмосфера для просування ідей Руху всерйоз непокоїла правоохоронні органи республіки. У доповідній записці на адресу Президії Верховної Ради УРСР прокурор УРСР П.Осипенко, голова КДБ УРСР М.Голушко, міністр внутрішніх справ УРСР І.Гладуш, міністр юстиції УРСР В.Зайчук просили законодавчий орган за допомогою місцевих рад реально вплинути на ке-

рівників підприємств, установ, організацій, навчальних закладів, вимагаючи від них дотримання громадського порядку в колективах з метою «недопущення пропагандистської та організаційної роботи по створенню осередків НРУ». Очільники силових відомств рекомендували керівництву Верховної Ради УРСР звернутися до Президії Верховної Ради СРСР з проханням щодо прискорення ухвалення загальносоюзного закону про добровільні громадські організації, в якому чітко мав бути прописаний єдиний порядок реєстрації самодіяльних організацій, їх статутів та програм, що дозволило б правоохоронним органам в разі потреби поставити надійний заслін «екстремістським устремлінням ініціаторів створення розгалуженої мережі цього руху на місцях», запобігши можливим незаконним, антигромадським діям і вчинкам громадян [12, с.39]

Важливою віхою на шляху організаційного становлення НРУ стала Установча конференція Київської регіональної організації Руху (м.Київ і Київська область), яка відбулася 1 липня 1989 р. у столиці України і зібрала майже 700 учасників і гостей. Більшість з них становили представники наукової і творчої інтелігенції та студентства. Конференція обрала Координаційну раду Київської регіональної організації НРУ і Організаційний комітет з підготовки Установчого з'їзду Руху. За оцінками компартійних функціонерів, загальна атмосфера на Установчій конференції «визначалася особами, сповненими ворожості щодо партії, її керівних органів, радянської федерації, соціалістичного ладу». З цього робився висновок, що «за період з лютого 1989 р. відбулася значна еволюція [Руху] вправо»[13, арк. 90-94].

Керівництво України в липні 1989 р. проінформувало ЦК КПРС про роботу партійних організацій УРСР у зв'язку з активізацією діяльності ініціативних груп щодо створення так званого «Народного Руху України за перебудову». В листі повідомлялося про підсумки Установчої конференції Київської регіональної організації НРУ та прагнення приєднатися до Руху «відверто націоналістичного, екстремістського угруповання – Українська гельсінська спілка (УГС)» і знову наголошувалося на тому, що ініціатори створення НРУ прагнуть «сформувати в дійсності структуру, альтернативну КПРС, яка переслідує сепаратистську мету і закликає до національної ізоляції республіки». ЦК КПРС ставилось до відома про заходи щодо протидії НРУ та спорідненим з ним неформальним об'єднанням, «планомірну боротьбу проти екстремізму і націоналізму», нейтралізацію «антисупільних елементів» тощо. Хоч ЦК КПУ констатував, що «ідея створення НРУ використовується як зручна ширма щодо консолідації діючих в республіці угруповань і формувань антирадянської і націоналістичної спрямованості», проте тішив себе і Кремль тим, що «широкої соціальної бази в НРУ нема, і, що партійні комітети і органи радянської влади «політичним становищем володіють»[14, арк.107-112].

Серпень 1989 р. був часом останніх шалених спроб Компартії України дискредитувати НРУ в очах широкої громадськості республіки, створити «альтернативні НРУ громадські організації на місцях», відтермінувати проведення Установчого з'їзду Народного Руху України. 11 серпня 1989 р. в ідеологічному відділі ЦК КПУ відбулася бесіда з головою Координаційної ради Київської регіональної організації НРУ В.Яворівським і головою Оргкомітету з проведення Установчого з'їзду НРУ І.Драчем. Однак вони категорично відмовилися «перенести проведення з'їзду на пізніший строк» і заявили, що цей з'їзд буде «історичним етапним моментом» в житті України [15, арк.122]. До ЦК КПУ також надходили тривожні повідомлення про активну діяльність рухівців у регіонах. І хоч у них ще містилися оптимістичні інтонації, все ж відчувалося, що владі все важче і важче зберігати керівну роль у суспільно-політичному і економічному житті республіки.

Це можна чітко простежити з інформації Хмельницького обкому партії ЦК Компартії України про політичну ситуацію в області й активізацію діяльності НРУ, датовану 22 серпнем. «Відділи обкому, міськкоми, райкоми партії систематично аналізують політичну ситуацію в області, настрої людей, враховують їх в практичній роботі. В обкомі партії створена група по вивченню громадської думки, яка проводить анкетні опити різних верств населення, узагальнює інформації, що надходять від партійного активу. Підготовлені матеріали про реагування трудящих області на роботу З'їзду народних депутатів, про діяльність на території області неформальних об'єднань. 16 червня ц. р. бюро обкому затвердило групу по координації роботи партійних, радянських і правоохоронних органів по протидії негативним явищам. Встановлено чергування відповідальних працівників у партійних, радянських органах, на підприємствах.

В цілому в області обстановка контролюється, в колгоспах, радгоспах, на підприємствах і установах забезпечується нормальний трудовий ритм. Позитивно оцінюються підсумки роботи З'їзду народних депутатів і Сесії Верховної Ради СРСР. Разом з тим частина населення області критично настроєна щодо позиції на З'їзді депутатів від України, робились зауваження про пасивність депутатів від області. В окремих робітничих колективах, установах висловлюються думки, що свідчать про невдоволення ходом економічних реформ.

У зв'язку з підготовкою до виборів народних депутатів УРСР та місцевих Рад, спостерігається активізація неформалів, які намагаються вплинути на настрої людей, негативно зорієнтувати їх щодо можливих кандидатів. В м. Хмельницькому виявлені листівки негативного змісту. Слід зазначити, що активнішу позицію, ніж під час підготовки минулих виборів, займають партійні організації. Ними виробляється чіткіша стратегія

передвиборної боротьби. Партійні комітети і Ради народних депутатів орієнтують актив щодо передвиборної партійної платформи, озброюють його необхідною інформацією, готують до живої роботи серед людей.

Активізуються певні кола, зв'язані з НРУ. Хмельницький координаційний центр НРУ намагається провести обласну конференцію і вибори делегатів на республіканський з'їзд Руху. Ці спроби підігриваються відповідним чином з Києва. На позиції НРУ стоїть частина членів товариства «Спадщина» (м. Хмельницький), первинної організації Товариства української мови «Рух» (м. Нетішин), об'єднання «Творчість» (м. Кам'янець-Подільський)» [16, арк.79-81].

8-10 вересня 1989 р. в конференц-залі київського Політехнічного інституту відбувся Установчий з'їзд Народного Руху України, в якому взяли участь, за даними мандатної комісії, понад 1100 делегатів і численні гості. Серед делегатів було: українців – 944, росіян – 77, євреїв – 9, поляків і білорусів – по 6, всього – представники 13 національностей. За освітнім цензом 800 осіб мали вищу освіту, в їх числі 3 академіки, 2 члени-кореспонденти, 28 докторів і 96 кандидатів наук. Жіноча стаття була репрезентована 98 делегатами [17, арк.8-9]. На з'їзд були запрошені і виступали з привітаннями представники народних фронтів та інших політизованих неформальних об'єднань Москви, Ленінграда, інших міст Російської Федерації, а також Білорусії, Молдавії, Прибалтики, Закавказзя, гості з Польщі, Чехословаччини, Франції, Канади, США, Великої Британії, в числі яких були діячі української діаспори. На адресу з'їзду та чільних діячів НРУ надійшли вітальні телеграми від відомого білоруського письменника В. Бикова, поета Є.Свтушенка, духовенства і вірних УГКЦ, Ліги українських жінок Канади, народних фронтів Латвії, Литви та Естонії, інших адресатів.

Відкрив Установчий з'їзд, а потім виступив з доповіддю голова Оргкомітету письменник В.Яворівський. З привітанням до делегатів і гостей з'їзду звернувся лауреат державних премій СРСР і УРСР, Герой Соціалістичної Праці, письменник О.Гончар. Він висловив думку, що з трибуни з'їзду «промовлятиме сама безкорислива правда життя, пекучі його проблеми, високі почуття громадянської відповідальності, розуміння обов'язку, справжнє убоління за долю перебудови, за наше спільне майбутнє». Письменник також наголосив, що НРУ «має бути максимально вимогливим до себе, вдумливо виважувати кожне слово і кожен крок, дорожити єдністю. Тоді ніякі інсинуації йому не страшні». Всього на з'їзді виступило 78 чоловік.

Делегати з'їзду по-різному формулювали свою відповідь на основне питання: в якій формі має проявитися реальний суверенітет України? Однак різниця у поглядах, як відзначив В.Чорновіл, не мала, на його думку,

істотного значення на початковому етапі діяльності Руху. «Від того, – значав він, – що Лук'яненко чи Чорновіл бачать майбутню Україну незалежною, демократичною державою, а Драч і Яворівський хочуть більшого суверенітету її в реорганізованому Союзі, що перші обстоюють політичний плюралізм, а другі поки що воліють тільки лібералізації партії, до якої вони належать, – ще не підстава до роз'єднання. Якраз Народний рух і покликаний об'єднати всіх, кому болить доля України, для конкретних щоденних справ» [18, с.282].

З'їзд прийняв Декларацію про створення Народного Руху України за перебудову, Програму і Статут НРУ, відозву «До народу України», звернення «До всіх неукраїнців України», «Проти антисемітизму», «На підтримку прагнень кримськотатарського народу», «До українців, що проживають на території Української РСР і обрали своєю рідною мовою російську мову», заяву «Про вибори», всього 13 резолюцій, заяв, звернень. Головою Руху було обрано І.Драча, його заступниками – М.Гориня, С. Конєва і В.Яворівського. У Статуті, ухваленому з'їздом, НРУ позиціонував себе як масову і незалежну громадську організацію, яка виникла «як вияв народної ініціативи за перебудову та демократичне оновлення соціалістичного суспільства» [19, арк.48]. Організаційне оформлення НРУ, здійснене на Установчому з'їзді 8-10 вересня 1989 р., знаменувало утворення організованої народної опозиції, було реакцією невдоволення частини суспільства на дії влади, дало поштовх зародженню і становленню багатопартійності, і нарешті, виявилось важливим кроком на шляху демонтажу компартійної системи і повалення тоталітарного режиму.

Компартія України в цілому нервово відреагувала на з'їзд НРУ. Її не тільки шокувала атмосфера на цьому зібранні, яку визначали «неприкритий націоналізм, шалений екстремізм, нападки на соціалізм, Комуністичну партію, марксистсько-ленінську ідеологію», але й лякали «можливі негативні зміни в громадсько-політичній обстановці республіки в зв'язку з минулим з'їздом НРУ, агітаційною діяльністю його делегатів і розгортання роботи по створенню структури «Руху» на місцях». Але експерти Ідеологічного відділу ЦК КПУ тішили себе тим, що «з'їзд не привернув увагу широких верств населення» [20, арк.159]. Зазначене твердження, звичайно, не відповідало дійсності.

Вже на початок листопада 1989 р. НРУ організаційно оформив свої регіональні осередки у всіх областях УРСР. Загальна чисельність членів Руху оцінювалась в 77 тисяч осіб, об'єднаних майже в 500 територіальних організаціях, з яких понад 70% знаходилися в західному регіоні республіки, а також в місті Києві. Осередки НРУ створювались в академічних інститутах та на підприємствах оборонної промисловості, а соціальна база Руху сягала близько 12 мільйонів чоловік. З огляду на зазначене, експерти

Ідеологічного відділу ЦК КПУ були змушені визнати, що «значна частина населення республіки позитивно сприйняла ідею створення «Руху» як форми реалізації суспільно-політичної активності, не пов'язаної бюрократичними узами». Вважалося, що популярність НРУ буде зростати, якщо поглиблюватимуться соціально-економічні труднощі. З цього робився висновок, що «в подальшому політика повного заперечення «Руху» на місцях може мати негативні наслідки» [21, арк.204]. Від цього часу КПУ була змушена відмовитися від тактики блокування, заборони або дискредитації НРУ, його розколу і стати на шлях налагодження спроб діалогу з Рухом, щоб спрямувати його діяльність у більш безпечний для існуючого режиму напрям. Однак, як свідчать факти, це завдання виявилось непосильним для деградуючої системи.

Серед основних завдань НРУ в перші місяці його офіційного утворення, поряд з розбудовою власної організаційної мережі і пропагандою програмних гасел, важливе місце належало підготовці до чергових виборів до Верховної Ради УРСР і місцевих рад депутатів. Спільно з своїми союзниками – Українська гельсінська спілка, Товариство української мови ім. Т.Г.Шевченка та іншими – НРУ у відозві «Виборці України!» закликав громадян України зробити свій вибір: «Чи стане Україна вільною суверенною державою, спроможною забезпечити своєму народові матеріальний і духовний добробут, чи вона і надалі залишиться політичною, економічною і культурною провінцією центральних відомств». Рух також рішуче заявляв, що він виступає проти збереження «старої системи», «режиму державного терору і репресій», «диктату панівної ідеології», «тоталітарної організації суспільства»[22, арк.2].

Березневі вибори 1990 р. помітно змінили політичну конфігурацію органів законодавчої влади УРСР, особливо на місцевому рівні. У складі Верховної Ради УРСР, за участю НРУ, вперше була створена опозиція компартійній більшості – Народна Рада в кількості 125 депутатів від національно-демократичних сил на чолі з І.Юхновським. А в Івано-Франківській, Львівській та Харківській обласних радах опоненти комуністів отримали дві третини місць, у Тернопільській – майже половину, у Київській міській раді – 40%.

На рубежі 1980-1990-х років значно активізувалося суспільно-політичне життя на Поділлі. Організовані дії Хмельницьких неформалів, що були пов'язані з виникненням культурно-просвітницьких товариств, діяльність яких згодом трансформувалась в осередки НРУ, датуються весною 1988 року. Центром організаційного національно-культурницького бродіння став Хмельницький технологічний інститут побутового обслуговування (тепер – Хмельницький національний університет), де викладачі-науковці Г.Сіренко, В.Керзюк, І.Клюс і В.Яременко ініціювали створення культур-

но-просвітницького товариства «Спадщина». Невдовзі навколо «Спадщини» у Хмельницькому вже згуртувалася патріотично налаштована інтелігенція міста та ближніх райцентрів, тож товариство стало головним боєм не лише керівництва інституту та його парткому, але й міськкому та обкому партії.

Політична ситуація тоді на Хмельниччині, як і в усій країні, була складною. Владні обласні структури правлячої ще тоді Комуністичної партії заборонили рухівцям проведення установчих зборів. Через це рухівці змушені були проводити свій з'їзд на стороні [23, с.1]. За домовленістю з керівництвом НРУ Хмельницька обласна Установча конференція відбулася в Києві 2 грудня 1989 р. в першій половині дня в приміщенні Київського політехнічного інституту, а потім в приміщенні Спілки письменників України. 110 делегатів від Хмельницької області обрали керівні органи, затвердили трьох співголів, а також ухвалили рішення про створення обласної газети «Пробудження». Співголовами були обрані поет П.Гірник, публіцист Б.Теленько, літератор і видавець В.Басиров. Після закінчення установчої конференції делегація НРУ від Хмельницької області взяла участь у велелюдному мітингу біля київського республіканського стадіону, де з засудженням дій Хмельницького обкому Компартії України виступив Д.Павличко. В містах Кам'янці-Подільському, Нетішині, Старокостянтинові, Шепетівці виникають чисельні осередки, які об'єднують всіх, хто ставить за мету встановлення незалежної України. З боку комуністів починається шельмування самої організації і її членів. В області поширювалися провокаційні чутки, до селян приїжджали провокатори під виглядом рухівців, які закликали їх нічого не сіяти і не садити. Але комуністи в області дедалі більше втрачали свій вплив на людей. В серпневі дні 1991 р., коли була спроба державного перевороту, штаб Хмельницького Руху діяв цілодобово – листівки, агітація, підтримка словом людей, які вже впали в паніку. Під час всенародного референдуму 1 грудня 1991 р. Хмельниччина в числі перших дає один із найбільших відсотків за самостійність України [24,с.428].

Однією з найбільш потужних суспільно-політичних акцій НРУ в початковий період своєї діяльності, яка продемонструвала владі його можливості, стало перше публічне відзначення в радянській Україні 71-ї річниці Акта Злуки – проголошення об'єднання двох українських державних утворень – Української Народної Республіки і Західноукраїнської Народної Республіки в єдину соборну незалежну Українську державу, яке відбулося 22 січня 1919 р. в Києві. Саме НРУ найактивніше за всіх інших представників неформальних громадських організацій Демократичного блоку України виступав за відновлення вшанування на належному рівні Акта Злуки від 22 січня 1919 р. 13 січня 1990 р. Велика Рада РУХу відбула свою

третю (спеціальну) сесію, присвячену дню Соборності України. В роботі сесії взяли участь науковці суспільствознавчих інститутів Академії наук Української РСР. Беручи до уваги зміст виголошених науковцями доповідей та виступи учасників дискусій; визнаючи Акт Злуки УНР та ЗУНР, здійснений 22 січня 1919 р., як історико-юридичний факт у розвитку української державності; визнаючи проголошення 22 січня 1919 р. з'єднання століттями відірваних одна від одної частин єдиної країни (Галичини, Буковини й Закарпатської України – з одного боку, та Великої Наддніпрянської України – з другого) – актом здійснення віковичних мрій українського народу; розглядаючи Акт Злуки 22 січня 1919 р. як маніфестацію єдності і нероздільності українського народу та його прагнення жити в єдиній національній державі; визнаючи гостру актуальність ідеї єдності та консолідації українського народу, його духовної соборності на сучасному етапі духовного будівництва та суспільного розвитку третя сесія Великої Ради РУХу ухвалила: «1. День 22 січня вважати Днем Соборності України – єдності її народу та держави і всіх українських земель. 2. Звернутися до республіканських органів влади з пропозицією стосовно визнання дати 22 січня Днем Соборності України з занесенням цієї дати до календаря. 3. З метою пропаганди ідеї єдності народу України та української держави організаціям РУХу щороку 22 січня проводити масові заходи (збори, мітинги) на відзначення дня Соборності України» [25, арк.3]. Особливе враження і величезний резонанс справили на громадськість організований Народним Рухом України «живий ланцюг злуки» по маршруту Київ – Житомир – Рівне – Тернопіль – Львів – Івано-Франківськ, присвячений 71-й річниці Акту Злуки УНР і ЗУНР. Організація «живого ланцюга» зустріла різку опозицію влади. Однак керівники УРСР і влада на місцях, аби не загострювати ситуацію, не наважилися на вжиття будь-яких силових методів [26, арк.1-2]. За інформацією Міністерства внутрішніх справ УРСР для ЦК Компартії України, у цій акції взяло участь близько 450 тисяч осіб (згідно з рухівськими даними, близько одного мільйона осіб). Для доставки учасників по маршруту використано близько 840 автобусів, виділених екскурсійними бюро та підприємствами, а також 23000 одиниць приватного автотранспорту. Для забезпечення порядку задіяно 8000 працівників органів внутрішніх справ, понад 3000 членів ДНД.

Крім цього на території Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Рівненської, Житомирської, Волинської областей та міста Києва на відзначення 71-ї річниці проголошення Акта Злуки було проведено 30 мітингів, у яких взяло участь близько 95 тисяч осіб (ці дані також применшені щонайменше вдвічі). Основний зміст виступів зводився до увічнення дати з'єднання УНР і ЗУНР та до закликів активно боротися за незалежну самостійну Українську державу.

Велелюдним був мітинг на майдані перед Софійським собором, який вів Дмитро Павличко. На ньому виступили голова Народного Руху України Іван Драч, керівник секретаріату НРУ Михайло Горинь, народні депутати СРСР Володимир Яворівський, Сергій Конєв, Микола Куценко, письменники Борис Тимошенко, Олесь Гончар, Юрій Мушкетик, Павло Мовчан, всього понад 30 осіб. Серед учасників мітингу були представники Івано-Франківщини, Львівщини, Полтавщини, Харківщини, Донеччини... На майдані майоріло 550 жовто-блакитних, червоно-чорних та малинових прапорів, люди тримали портрети гетьманів Івана Мазепи і Петра Сагайдачного, першого президента УНР Михайла Грушевського, одного з керівників Директорії УНР Володимира Винниченка. Тут розповсюджувалися самвидавні газети «Досвітні вогні», «Голос», латвійська «Атмода».

Крім вказаних заходів, зазначається в інформації МВС, у низці міст і населених пунктів Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Донецької, Закарпатської, Запорізької, Житомирської, Кримської, Полтавської, Харківської, Херсонської, Чернігівської та Чернівецької областей відбулися ще 15 мітингів та інших масових акцій, в яких взяло участь близько 133000 осіб, на яких також обговорювався Акт Злуки 22 січня 1919 р., питання демократизації суспільства, підтримки української мови [27, арк.2-4].

Зрозуміло, що такі широкомасштабні акції не могли не сколихнути приспану комуністичними балачками країну і привести її до незалежності.

Лише через десять років після січневої ухвали Великої Ради РУХу про відзначення святкування на державному рівні Дня Соборності України 21 січня 1999 р. з'явився Указ Президента України Л. Кучми. В ньому зазначалося: «Враховуючи велике політичне та історичне значення об'єднання Української Народної Республіки і Західноукраїнської Народної Республіки для утворення єдиної (соборної) української держави, постановляю: Установити День соборності України, який відзначати щорічно 22 січня – у день проголошення в 1919 р. Акта злуки»[28, с.2]. І хоча були спроби певних політичних сил завуалювати цю знаменну подію, Президент України П. Порошенко відновив офіційне відзначення свята «Дня Соборності» [29, с.3].

Історичне значення Акта Злуки полягає в тому, що століттями розчленований український народ вирвався з неволі й возз'єднався в єдиній Українській державі. Акт Соборності надав завершеної форми самостійній українській державі, сприяв подоланню рудиментів федералізму в ментальності національної політичної еліти. Об'єднання УНР і ЗУНР 22 січня 1919 р. стало моделлю цивілізованого демократичного неекспаніоністського збирання територій в єдиній суверенній державі. Етнонаціональна консолідація базувалася на засадничих принципах історичного самоусвідомлення спільності, ідеалів свободи і незалежності, добровільного волевиявлення, опори на власні політичні і матеріальні ресурси.

Акт Злуки 22 січня 1919 р. УНР і ЗУНР назавжди залишиться животною епохальною подією вітчизняної історії. Ця єдність сьогодні з нами, живе і насажує. В статті 2 Конституції України зазначено: «Суверенітет України поширюється на всю її територію. Україна є унітарною державою. Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою» [30, с.4]. Так склалося, що українці як нація ніколи не загарбували і не завойовували чужих територій. З їх боку мало місце лише заселення та обживання вільних земель, що потребувало величезних зусиль і відваги. «Наш край великий і багатий, – писав видатний український історик Михайло Грушевський, – один з найкращих країв на світі, створений для розвитку великої, економічно сильної держави. Український народ повний життєвої сили, енергії, здібний, витривалий, високо здатний до організації, до громадської солідарності» [31, с.50]. Такий народ ніколи не змириться з тимчасовою окупацією своїх споконвічних земель російськими агресорами. Цілісність України, її унітарність – це ті цінності, які не можуть обговорюватися.

Таке масове, за своєю суттю перше всенародне відзначення річниці Акта Злуки УНР і ЗУНР в єдину Українську державу, яке було організовано НРУ 22 січня 1990 р., продемонструвало владі і всьому українському суспільству, що на політичну арену вийшла така політична сила, що швидко призведе до ліквідації старої політичної системи і утвердження незалежної Української держави.

Джерела та література

1. Бойко О.Д. Історія України. – К.,2003. – С.556.
2. Чорновіл В'ячеслав. Біографія. Статті. Цитати. – К.,2007. – С.7.
3. Литвин В. Україна: від бюрократичної «перебудови» до народної революції (1985-1991). – К.,2005. – С.95.
4. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф.1. – Оп. 32. – Спр.2658. – Арк.20.
5. Бойко О. Україна у 1985-1991рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку.-К.,2002. – С.71-72.
6. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп. 32. – Спр.2658. – Арк.21.
7. Літературна Україна. – 1989. – 16 лютого. – С.3-6.
8. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп. 32. – Спр.2557. – Арк.16.
9. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп. 32. – Спр.2557. – Арк.129-130.
10. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп. 32. – Спр.2555. – Арк.22-23.
11. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп. 32. – Спр.2658. – Арк.68-70.
12. Бажан О.Г. Спроба протидії КДБ УРСР становленню та функціонуванню Народного руху України за перебудову//Український історичний журнал. – 2010 – №1. – С.39.
13. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп. 32. – Спр.2658. – Арк.90-94.
14. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп. 32. – Спр.2558. – Арк.107-112.

15. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп. 32. – Спр.2656. – Арк.122.
16. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп. 32. – Спр.2555. – Арк.79-81.
17. ЦДАГОУ. – Ф.270. – Оп.1. – Спр.2. – Арк.8-9.
18. Три дні вересня вісімдесят дев'ятого. Матеріали Установчого з'їзду Народного руху України за перебудову. – К.,2000. – С.282.
19. ЦДАГОУ. – Ф.270. – Оп.1. – Спр.85. – Арк.48.
20. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.32. – Спр.2658. – Арк.159.
21. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.32. – Спр.2658. – Арк.204.
22. ЦДАГОУ. – Ф.270. – Оп.1. – Спр.81. – Арк.2.
23. Ключ І. П'ятиріччя Руху на Хмельниччині//Джерело (вісник ХКО НРУ). – 1994. – Грудень. – С.1.
24. Матвіюк К. І ми цей шлях пройшли. Національне відродження: спогади, свідчення, оцінка подій і моя участь у цьому русі. – Харків,2010. – С.428.
25. ЦДАГОУ. – Ф.270. – Оп.1. – Спр.95. – Арк.3.
26. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.32. – Спр.2861. – Арк.1-2.
27. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.32. – Спр.2767. – Арк.2-4.
28. Про День Соборності України. Указ Президента України//Голос України. – 1999. – 23 січня. – С.2.
29. Про День Соборності України. Указ Президента України//Голос України. – 2014. – 15 листопада. – С.3.
30. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К., 1996. – С.4.
31. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К.,1991. – С.50.

Гурська К.О.

м. Кам'янець-Подільський,

Захар'єва З.В.

м.Дунаївці

**ЦЕНТР МАРХОЦЬКОЗНАВСТВА І МЕМОРІАЛЬНИЙ
МУЗЕЙ ГРАФА-РЕФОРМАТОРА І. СЦІБОР-МАРХОЦЬКОГО
У МИНЬКІВЦЯХ – ЯСКРАВІЙ ПРИКЛАД ІНІЦІАТИВИ
ДІЄВОЇ ОСОБИСТОСТІ
(до 10-річчя з початку реалізації задуму)**

Протягом 180 років, що минули після смерті у 1827 р. подільського землевласника і поміщика Ігнація Сцібор-Мархоцького його бурхливе життя, час від часу захоплювали уяву окремих краєзнавців, белетристів і письменників. Під цей вплив потрапили поляк Ю. Ролле, росіяни О. Копи-